

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk

Månedsskrift

7 · 2019

Historisk Samfund
for Sønderjylland

Danskernes Historie Online
Dansk Historieforsknings Bibliotek

I dette nummer

Botilla Maria von Salderns sølvbæger 243
Henning Nicolaisen'

Hvis krigen kom. 249
Rune Schmidt Eskildsen

Skytten, hertugen og krigen 257
Henrik Kristensen

Oberst Paludan-Müllers personalesag 264
Svend Paludan-Müller

Bognyt. 275

Det sker i Museum Sønderjylland 278
Anne Blond

Bagsiden om forsiden 280
Elsemarie Dam-Jensen

Forsidebilledet
Filigransaltkar udarbejdet af Peter Gottfried Schrader Hiller (1777-1853) fra Løgumkloster.

Foto: Elsemarie Dam-Jensen, Museum Sønderjylland.

I sidste nummer af Sønderjysk Månedsskrift blev det i *Bagsiden om forsiden* beskrevet, at sidebanen til Esbjerg blev grundlagt i 1866. Det korrekte årstal er 1868. Vi beklager fejlen.

Næste nummer udkommer omkring d. 17. november 2019.

Kolofon

Sønderjysk Månedsskrift
Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland i samarbejde med Museum Sønderjylland og Sønderjysk Kulturfællesskab.

Pris for medlemskab af Historisk Samfund for Sønderjylland inkl. Sønderjysk Månedsskrift: 325 kr. årligt inkl. moms og forsendelse.

Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland. Tlf. 7462 4683. Mail: hssdj@hssdj.dk. www.hssdj.dk.

Layout: Tekst & Design, Haderslev.

Tryk: Mohrdieck Tryk A/S, Aabenraa.

Redaktion

Lisette Juhl Hansen (ansv.)
Museum Sønderjylland - ISL-Lokalhistorie www.ms.dk
Tlf. 2422 4360. Mail: ljh@ms.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland - Arkæologi
Haderslev.

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Tønder.

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne.

MS MUSEUM
SØNDER
JYLLAND

Sønderjysk
KULTUR-
fællesskab

Historisk Samfund
for **Sønderjylland**

Botilla Maria von Salderns sølvbæger - lavet af guldsmed Lorenz Nielsen Thuun i Løgumkloster

Af Henning Nicolaisen, Aarhus

LØGUMKLOSTER - eller bare *Kloster* - har i dag ca. 3.500 indbyggere og blev grundlagt allerede i 1173 af de hvide munke fra cistercienserordenen. Slottet blev opført 1614 som jagtslot for hertugen af Gottorp. Det er delvis bygget på fundamentet af klosteret, der efter reformationen blev nedlagt i 1548. Løgumkloster var en såkaldt *flække* i starten af 1700-tallet og havde derfor visse rettigheder uden at være købstad. Byens guldsmede brugte dog et bymærke formet som et kors med et *L* og et *K* på hver side. Løgumkloster er nok mest kendt for sit *Klostermærke* og sin kniplingsindustri. Den før-

ste kendte guldsmed i byen er Carl Christian Hoffmeister, der bliver gift i byen den 22. maj 1710. Han nævnes ved en dåb samme år, og konen står fadder i både 1714 og 1721. Der kendes kun en enkelt spiseske med et LK-bymærke fra hans hånd. CCH flytter til Aabenraa i 1726.

Der er overvejende lavet mindre sølvgenstande i stil med dem, som man fremstillede i de øvrige småbyer i området. Håndværket i flækkerne var tit kombineret med et arbejde som landmand. Men flere af guldsmedene fremstillede rigtig pæne ting. Diverse skeer og hovedvandsæg var selvskevne, men også duft-

Prospekt over Løgumkloster.

Illustration: Dansk Center for Byhistorie.

æsker, skospænder, knapper og vokstabelholdere var i sortimentet. Kundenne efterspurgte naturligvis ting, som man havde set i Tønder, og man ville ikke stå tilbage for hovedbyen.

Det bestemtes i øvrigt i 1835, at enhver, der fremtidig ville slå sig ned i Løgumkloster for at drive et ikke laugsbundet håndværk uden i forvejen at have erhvervet mesterrettighed gennem et laug, overfor amtmanden i Løgumkloster skulle fremvise sit mesterstykke til to sagkyndige. Samme år var der 1133 indbyggere i byen.

Guldsmeden Lorenz Nielsen Thuun

Vi skal her hæfte os ved en ikke særlig beskrevet guldsmed i byen, nemlig Lorenz Nielsen Thuun. Han blev født i Ballum (Randerup) den 30. marts 1796 som søn af husmand og skibskaptajn Niels Lorenzen i Ballum (7. september 1757- 6. maj 1824) og Bodil Maria født Thun. Forældrene blev gift den 26. november 1790.

Han blev tidligt sat i lære hos onkelen, nemlig guldsmed Lorenz Anholm Thuun i Varde. Formodentlig kom han allerede i 1808 kommer til byen som 12-årig og var i hvert fald i lære i fem 1/2 år. Han nævnes som svend i København i 1818 og har været svend i nogle år, inden han nedsætter sig som mester i Løgumkloster omkring 1822.

Han nævnes nærmest som guldsmed og fadder første gang den 4. oktober 1822, derefter i 1823, 1831, 1833, 1840, 1859, 1862. Han er altså omkring 26 år, da han etablerer sig i byen. Første gang han nævnes,

er det med det fulde navn, senere er det blot som Lorenz Thuun. Guldsmeden er ungkarl i hele 11 år, før han bestemmer sig til at gifte sig med tjenestepigen Bodil Maria Reinholdt (Møller) den 12. december 1833 i Løgumkloster.

Han ernærer sig, som det var almindeligt i småbyerne, både som guldsmed og som kätner (landmand). Det er meget almindeligt, at fuldt uddannede guldsmede flytter ud på landet for at slippe for byens byrder (skatter) og samtidig arbejde i (eller eje) et mindre landbrug.

Hans kone Bodil Maria var født 1801 i Løgumkloster og døde allerede den 26. sep. 1853 i Løgumkloster. Hun var datter af inderste og væver Reinholdt Christensen Møller og Maren Laustdatter. Ægteparret Thuun får en søn Niels (født 30. maj 1835). Ved moderens død 1853 efterlader hun sin søn Niels Thuun, som også ses som fadder i 1852-1855 og ikke mindst interessant - også som guldsmedelærling/guldsmed. Han er ikke fundet senere i livet, måske har hovedstaden lokket?

I 1845 har man også en tjenestedreng boende. Han er nevø til guldsmeden og hedder Peter Balling og er søn af Andreas Nielsen Balling og Maren Nielsdatter i Randerup sogn. Han dør desværre den 30. november 1846 efter et fald fra en hest på Teglgård, hvor han var tjenestedreng. Han blev 12 år gammel. Læg i øvrigt mærke til, at man bruger efternavne, tilnavne og bynavne i flæng, så det kan være svært at finde frem til de rette personer!

Ægteparret bosætter sig i Lillegade 19 som ejere fra 1834-39 og flytter derefter til Middelgade/Mellemgade og Markedsgade 18. Ved konens død i 1853 står manden som *"forhen. guldsmed"*, men i 1860 står han stadig i folketællingen som guldsmedemester, husfar og enkemand, 64 år.

Guldsmeden døde efter et langt liv af alderdomssvækkelse den 18. juli 1885, 89 år gammel.

Botilla Marias bæger og familien

Det nyfundne bæger af Thuun er lavet i 1842. Det er 10,5 cm højt og vejer hele 141 g. Der er lavet tre kartoucher, hvoraf den ene er med bladranke - uden at være udfyldt med initialer eller anden dekoration. Den anden er lavet som en blomst med blade, og den tredje - den mest interessante er med en inskription:

"Botelle Mari - Trøks Enke - i Borrig - 1842". Borrig er det fortysskede navn for Borg/Brede Sogn.

Heldigvis blev bægeret fotograferet, inden det blev pudset fint op. Man kan nemlig bedre tyde indskriften på den upudsede udgave. Botilla Maria bliver født den 21. februar 1779 på Teglgård i Nr. Løgum. (Der er både en bebyggelse og en gård, der hedder Teglgård/Tegelgaard).

Den gode enke bruger i tidens løb flere efternavne, men vi vælger at kalde hende Botilla Maria von Saldern, som det noteres i kirkebogen, da hun gifter sig med enkemand og gårdejer Matthias Christensen Trøck på Teglgård den 29. oktober 1808. Det er hans tredje ægteskab! Hans forældre er Christian Jørgensen Trøck (1745-1814) og Ellen Matthiasdatter (1747-1804) i Lygumgaard.

Bægeret med tydelig samling gennem kartouchen og med inskriptionen: *"Botelle Mari - Trøks Enke - i Borrig - 1842"*.

Botilla Maria von Salderns sølvbæger

Fotos: Forfatteren.

Den efterfølgende copulation i kirkebogen er i øvrigt hendes bror Peter Jessen von Saldern (1773-1831), der gifter sig med Margaretha.

Faderen til de to søskende er Jes Petersen i Teglgård (1749-1789). Jes Petersens forældre er Peder Jessen Teilgaard og Anne Marie von Saldern. Det er altså Botilla Marias farmor, der bringer navnet von Saldern ind i familien. Hun er datter af Caspar von Saldern født i Aabenraa 1673 og død i Terp/Bedsted sogn den 22. august 1749.

Slægten von Saldern

Caspar von Saldern (1641-1722) blev amtsskriver og borgmester i Aabenraa og fik i sit første ægteskab (gift 1667) med Catharina Margrethe Stahl (1641-1676) sønnen Caspar von Saldern (1673-1749), der var far til Botillas farmor.

Foto: Wikimedia Commons.

Hans halvbror Friederich von Saldern (1685-1722) blev amtsforvalter i Aabenraa og giftede sig i 1710 med Anna Maria Kamphöwener. De blev bl.a. forældre til slægtens nok mest kendte medlem Caspar von Saldern (1711-1786), der blev gehejmeråd, diplomat og politiker og var ridder af elefantordenen og blev adlet til lensgreve.

Botilla Marias mor Ellen Petersen (f.1746) var gift første gang med Jes Petersen (von Saldern) og anden gang med bolsmand Hans Brodersen (f.1746) i Teglgård (Nørre Løgum). Ved folketællingen består husstanden i 1803 af husfaderen Hans Brodersen og hans kone Ellen Petersen. De tre børn er af konens første ægteskab:

Peter Jessen von Saldern (1773-1831), Botilla Maria von Saldern (1779-1854) og Mette Kirstina von Saldern (1785-1810)

Desuden er der ansat en *Knecht* og en *Hirtenjunge*.

Botilla Maria von Saldern får fire børn med Matthias Christensen Trøck, nemlig:

Ellen Trøck (1810-1879), Metta Kiestina Trøck (1812-1892), Christen (Brodersen Hansen) Trøck (1815-1857) og Anna Kiestina Trøck (1820-1871).

Caspar von Saldern (1711-1786).

Det noget slidte stempel på bægeret.

Man kan gøre sig mange spekulationer omkring årstallet 1842 på bægeret. Min teori er, at hun bor som enke i Borrig efter mandens død i 1829 og derefter flytter hjem til ét af børnene. Hendes datter Mette Kiestine bor i Oksenvad, hvor Botilla Maria også dør. Der er bare det problem, at der ved folketællingen i 1845 fra Oksenvad Sogn kun er noteret Mette Kirstine, der er gift med gårdmand Peder Pedersen og desuden datteren Botilla Maria på syv år. Botilla Maria er i øvrigt fadder, da hendes datter Anna (Matthiasdatter) får en datter Karoline Nicolaisen døbt i Løgumkloster 1843. Men enken findes om sider hos sønnen Christen i Abterp (Brede sogn) i 1845, hvor hun bliver understøttet af ham. Botilla Maria von Saldern dør som aftægtskone i Oksenvad den 10. december 1854 næsten 76 år gammel! Måske har hun så alligevel opholdt sig hos datteren på det tidspunkt?

Foto: Forfatteren.

Bægeret og andre arbejder af Lorenz Nielsen Thuun

Bægeret er ikke drevet op, men lavet af en bukket plade og isat bund. Der er egentlig ikke noget opsigtsvækkende ved bægeret som sådan, men det har en vis landlig charme. At bægeret ikke er drevet op af en rund sølvplade, men bukket og loddet sammen af et firkantet stykke plade vidner om, at tiderne har ændret sig. Der var krisetider i Danmark efter Napoleonskrigene og statsbankerotten. Blandt andet derfor blev det mere almindeligt at bruge den billigere løsning. Samlingen er ikke helt vellykket, men ellers er bægeret pænt udført. Det er dekoreret med båndgraveringer og en mundrand. Bægeret er i øvrigt glat uden punsling.

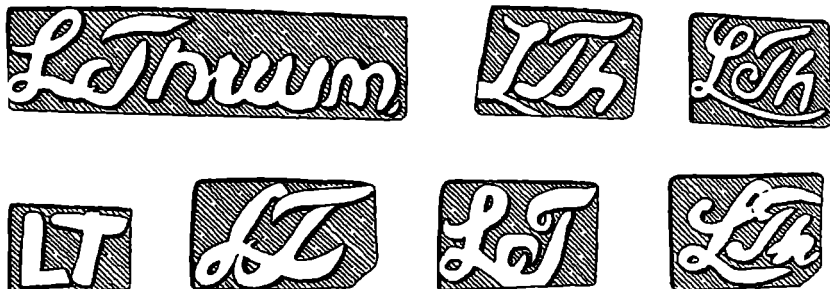
Ovenfor: Pibekradser med rød og grøn flus.

Til venstre: Bagsiden af pibekradseren med Thuuns stempel.

Fotos: Forfatteren.

Botilla Maria von Salderns sølvbæger

De nytegnede stempler fra Thuuns værksted.

Fra de sønderjyske flækker og landsbyer kendes mængder af dragtsølv, hovedvandsæg, skeer og andet småsølv. Især Løgumkloster, Skærbæk, Ballum og Døstrup gør sig bemærket. I Skærbæk er Mahler-dynastiet det mest fremtrædende.

Af arbejder fra Thuuns hånd kendes der flere hovedvandsæg med flusser - også såkaldte *100 stens æg*. Desuden diverse skeer (bl.a. med musling), der var hovedbestanddelen af guldsmedens arbejde. Tesi, sukker-tang, voksstabel, duftæsker (som bog), pibekradser, pibebeslag. Derimod kendes der indtil nu ingen bægre af denne mester, men det rådes der hermed bod på. ■

Kilder

- Chr. A. Bøje: *Danske Guld og Sølv Smedemærker*, bd.3.1982.
 Ole Faber & Bo Bramsen: *Varde Sølv*, 1983.
 Sigurd Schoubye: *Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønderregnen*, 1961.
 Sigurd Schoubye: *Guldsmedehåndværk i Sønderjylland og Slesvig-Holsten*, 1967.
 Sigurd Schoubye: *Sønderjysk sølv*, 1982.
http://www.bedstedsogn.dk/historisk/familieregister/Familieregister_1700-1799.pdf
<https://www.dengang.dk/artikler/3158>
<https://da.wikipedia.org/wiki/Saldern>

Hvis krigen kom - det civile beredskab i Syddanmark under Den kolde krig

Af lektor Rune Schmidt Eskildsen, Haderslev Katedralskole

År markeres 30-året for Murens Fald. Kort før midnat den 9. november 1989 åbnede de østtyske grænsevagter i Berlin bombene, hvilket siden er blevet symbolet på Den kolde krigs afslutning. Årsdagen falder sammen med en sand opblomstring af interessen for Den kolde krig og det danske beredskab.

Det store regeringsanlæg *Regan Vest* er kommet på finansloven, og overalt i landet åbner militære og civile anlæg for besøgende. En gruppe historielærere fra Haderslev Katedralskole har det sidste halvandet år arbejdet på at rekonstruere den gamle kommandobunker for Region III under skolen og indsamlet dokumenter og erindringer fra øvelser i bunkeren.

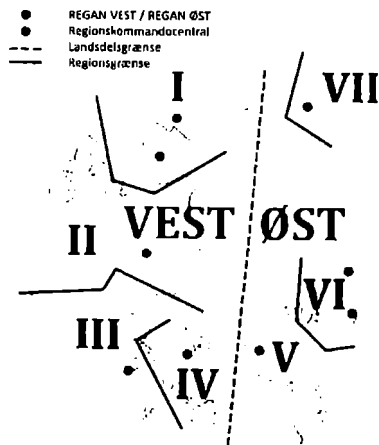
Bunkeren under Haderslev Katedralskole

Bunkeren skal ses som en del af det danske totalforsvar. Allerede i Mellemkrigstiden blev forsvaret af Danmark ikke længere set som et rent militært anliggende. Det skulle i stedet ses i en større national sammenhæng, hvor alle ressourcer skulle udnyttes i forsvaret af landet og beskyttelsen af civilbefolkningen. Efter de

stigende spændinger mellem Øst og Vest i forbindelse med Ungarns opstanden i 1956 påbegyndte den danske regering efter anbefaling fra NATO arbejdet på en regional struktur af totalforsvaret. Løsningen blev en overordnet øst/vest-delning samt en regional deling i syv regioner.¹⁾

Opførelsen

Med truslen om en atomkrig hængende over hovedet blev der i begyndelsen af 1960'erne presset på for, at regionskommandoerne skulle huses i sikrede bunkeranlæg. For at nedbringe de økonomiske udgifter blev bunkerne så vidt muligt anlagt i tilknytning til igangværende offentligt byggeri uden for bymidten. Med sin placering på en bakke nord for byen, tæt på kasernen, var den kommende katedralskole i Haderslev ide-

Region III bestod af Ribe, Vejle og Sønderjyllands amter.

Illustration: Fra: Danmarks dybeste hemmelighed.

el til formålet. De gamle bygninger på Gåskærgade havde længe været for små, og i 1959 kom byggeriet af en ny skole på finansloven. Grundet byggestop i det offentlige samt mangel på arbejdskraft og byggematerialer begyndte byggeriet først i 1964, og der gik hele tre år, før byggeriet stod færdigt i 1967.²⁾ Den ca. 500 m² store bunker fulgte forskrifterne, hvad angik nødstrømsgenerator, overtryksventiler og friskluftanlæg, som kunne holde kemiske, biologiske og atomar forurening ude. Bunkeren er dog, ligesom de øvrige civilregionsbunkere, ikke indrettet med egen vandforsyning og spildevandspumpe, som ellers var anbefalingen. I stedet beror anlægget sig på vandforsyning i dunke og tørkloset.

Regionskommandoen

Civilkommandoen for Region III havde i tilfælde af krig til opgave at opretholde centraladministrationen for regionen ved at samle og formidle informationer samt at prioritere og koordinere anvendelsen af regionens ressourcer i samarbejde med amter og kommuner. Regionen blev ledet af regionsamtmanden, som var den siddende amtsborgmester i Sønderjyllands Amt. Han samarbejdede med regionscheferne for forsvar og politi. Dertil var der løbende kontakt til civilforsvars-regionen, som havde til huse i en bunker på Rømvøj i Kolding. Hvis forbindelsen til de centrale myndigheder i Regan Vest blev afbrudt, skulle regionsamtmanden overtage regeringsledelsen for regionen og have fuld regeringsmyndig-

Mændenes soverum var lidt større end kvindernes. Der er i alt 21 hvilepladser til bunkerens 50-60 mand.

Foto: Rune Schmidt Eskildsen.

hed med undtagelse af beslutninger af udenrigspolitisk karakter. Regionschefen for forsvaret havde dog særlige beføjelser ved umiddelbart forestående kamphandlinger, fx angående vejnettet og behandlingen af sårede.³⁾

Øvelserne

Selvom bunkeren stod klar i 1967, gik der ti år, før den første totalforsvarsøvelse blev afholdt i den. Dette skyldes, at vurderingen fra centralt hold var, at det var for usikkert, hvis det civile personale fra regionerne fik kendskab til anlæggene og forsvarets planer i tilfælde af angreb. Det stod dog med årene klart, at det var nødvendigt at træne scenarier, så det civile samfund var forberedt på at sikre befolkningen og støtte forsvaret. Øvelsen fik navnet *Total III/77* og blev udspillet fra den 24. maj til den 26. maj 1977. Fjenden under øvelsen var *ORANGE* og tydeligvis *Warszawapagt-landene*. Man frygtede, at det ville være en for åbenlys provokation at kalde fjenden *RØD*, men over for de *BLÅ* allierede er kontrasten klar.

Øvelsen startede på krigens tredje dag. *ORANGE* styrker var gået i land på Sydsjælland, Lolland-Falster og nu også ved Nyborg. Fra Syd var fjenden blevet bremsset af *BLÅ* styrker, men med fuld luftoverlegenhed havde *ORANGE* styrker bombet Esbjerg Havn, Flyvestation Skrydstrup, central infrastruktur i Fredericia og Kolding samt broer på de centrale hovedveje og jernbanelinjer i regionen. De forskellige sektioner i bunkeren gik staks i gang med at skabe sig et

overblik i den kaotiske situation. Militæret pressede på for, at broer blev reetableret, så hærenheder kunne flyttes rundt i regionen, hvilket fik førsteprioritet for transportchefens sektioner.

Dagen efter besatte fjendtlige faldskærmstropper broerne over Lillebælt, hvilket førte til massive kamp-handlinger. Militæret foreslog en evakuering af Middelfart, hvilket blev afvist af politiet, som henstillede til, at befolkningen i de krigsramte byer blev i deres hjem. I stedet påbegyndtes en evakuering af oliereserverne i Fredericia, da olie var af afgørende betydning både for militæret og civilsamfundet og ikke måtte falde i fjendens hænder. På øvelsens sidste dag var *ORANGE* styrker trængt op gennem Holsten og stod nu lige syd for Kielerkanalen. Fjendtlige faldskærmstropper havde erobret Billund Lufthavn, og både Vejle og Kolding var blevet bombet. Det var tydeligt for enhver, at regionen var tabt. Der var dog generel tilfredshed med civilregionens evner til at kunne beskytte civilbefolkningen og støtte forsvaret i en krigssituation.⁴⁾

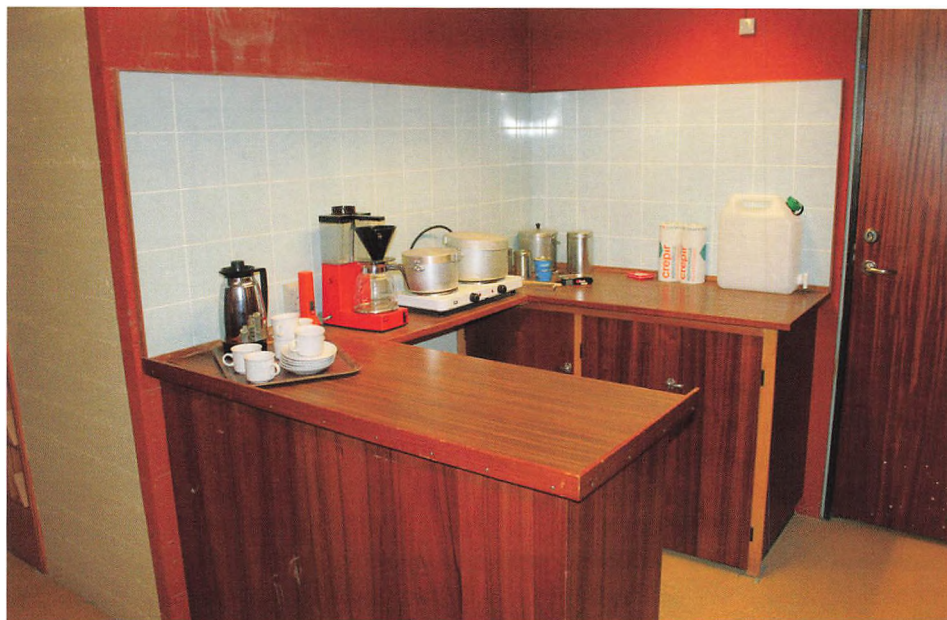
Den store totalforsvarsøvelse blev gentaget fra 13. maj til 15. maj 1986 under navnet *TOTAL I-IV/86*. Scenariet var i store træk det samme, men under denne øvelse nedkastede *ORANGE* giftgas over Flyvestation Skrydstrup, som drev mod øst ind over Haderslev til stor fare for civilbefolkningen.⁵⁾ For danskerne var et gasangreb det mest sandsynlige, da dette ville efterlade flyvestationen in-takt til brug for Warszawa-pagtens

Transportchefens kontor er stort set identisk med bunkerens øvrige rum. Fastmonterede kort, borde og reoler er originale. Løse genstande er indsamlet i forbindelse med rekonstruktionen af bunkeren.

Mødelokale hvor de forskellige sektioner kunne kordinere deres indsats.

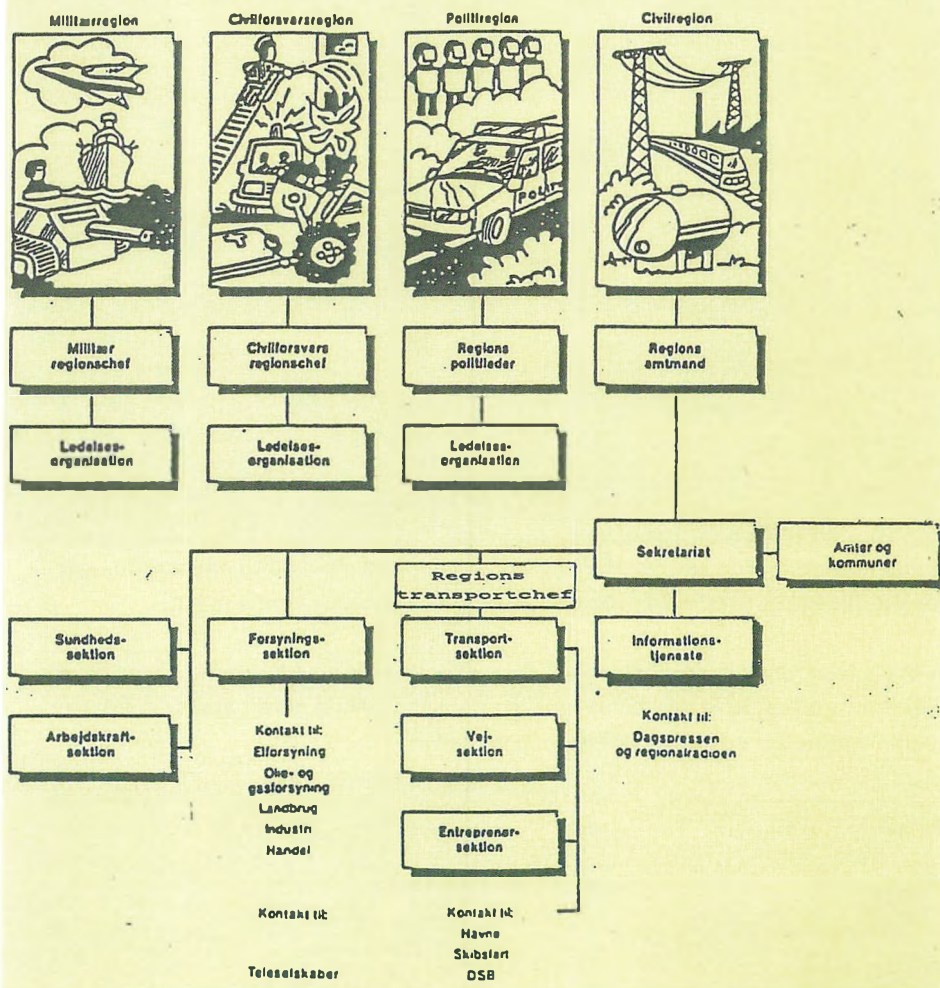
Under hele den kolde krig var der opmagasineret mad og vand til omkring to uger. Fra det lille køkken skulle hjemmeværnet bespise bunkerens 50-60 mand.

Politiets telexrum var altid bemanded af en efterretningsmand, som havde en højere sikkerhedsgodkendelse end bunkerens øvrige personale og derfor kunne modtage yderst hemmelige og krypterede telexbeskeder.

Alle fotos: Rune Schmidt Eskildsen.

Totalforsvaret med civilregionens ledelsesorganisation

Oversigt over civilregionens organisation. Samtlige sektioner i civilregionen havde et kontor i bunkeren. Dertil rådede politiregionen over fem rum, mens militærets og civilforsvarets forbindelsesofficerer havde et rum til deling.

fly, men dokumenter fundet efter Den kolde krigs afslutning tyder på, at Flyvestation Skrydstrup, i hvert fald ved bunkerenes opførelse, var et atomart mål. I det store hele ser det ud til, at danskerne generelt undervurderede Østblokkens villighed til at

bruge atomvåben i et angreb på Danmark.⁶⁾

Ud over gasangreb indgik også modtagelsen af tusindvis af tyske flygtninge, som skulle sendes i sikkerhed længere nordpå.⁷⁾ I 1977 havde aftalen med tyskerne været, at

tyske flygtninge blev på den tyske side af grænsen,⁹⁾ men med et forbedret forhold til Vesttyskland og en mere åben dansk flygtningepolitik påtog Danmark sig det store humanitære arbejde at sikre de tyske civile, som var tvunget til at flygte fra kamphandlingerne i deres hjemland.

Nedlæggelse og genrejsning

Selv efter Murens fald fortsatte øvelserne i bunkeren. Fra 30. november til 1. december 1994 løb *TOTAL/94* af stablen. Scenariet var stadig, at en fremmed magt angreb landet med massive bombardementer til følge, men i evalueringen af øvelsen var det

Bunkeren var trods anbefalinger indrettet uden egen boring og spildevandspumpe for at nedbringe byggeomkostningerne. Der er derfor ingen rindende vand. I stedet skulle mandskabet klare sig med vand i dunke og tørklosetter.

Foto: Rune Schmidt Eskildsen.

tydeligt, at Danmarks trusselsbillede var forandret. Under Den kolde krig var ingen i tvivl om, hvem ORANGE var, og hvilke motiver fjenden havde for at angribe landet, men i 1994 var både fjenden og fjendens motiver meget ukonkrete størrelser.⁹⁾ Den store trussel fra Øst, som bunkeren var bygget til, var nu saga bløt. I slutningen af 1990'erne blev Civilregion III opløst, og bunkeren blev stort set tømt. Politiet brugte en kort årrække herefter stadig bunkeren og havde derfor opsynet med den, men i 2003 blev beredskabet nedlagt og bunkeren overdraget til Sønderjyllands Amt.

Da Katedralskolen, som havde råderet over bunkeren, blev selvejende og købte skolen af amtet i 2007, fulgte bunkeren med. De kommende år flyttede skolen både servere og skolens ventilationsanlæg ned i bunkeren, hvilket gik hårdt ud over kantine, sekretariat og regionsamtmandens kontor. I vinteren 2018 satte en gruppe af skolens historielærere sig dog for at genskabe de rum i bunkeren, som stadig kunne reddes, og i dag er godt halvdelen rekonstrueret. ■

Noter

- 1) Pedersen og Pedersen (2017), s. 223 ff
- 2) Wiingaard (2017), s. 260 ff
- 3) Pedersen og Pedersen (2017), s. 225 ff
- 4) Situationsrapporter m.m. TOTAL III/77
- 5) Situationsrapporter m.m. TOTAL I-IV/86
- 6) Hillingsø (2004), s. 210 ff
- 7) Situationsrapporter m.m. TOTAL I-IV/86
- 8) Situationsrapporter m.m. TOTAL III/77
- 9) Øvelsesrapport TOTAL 94

Litteratur

Hillingsø, Kjeld: *Trusselsbilledet - en koldkriger taler ud*. Gyldendal, 2004.
Pedersen, Poul Holt og Karsten Pedersen: *Danmarks dybeste hemmelighed - Regan Vest, regeringen og kongehusets atombunker*. Billesø og Baltzer, 3. udg., 2017.
Wiingaard, Helge: *Patriae et literis - Haderslev Katedralskole gennem 450 år*. Haderslev Katedralskole, 2017.

Kilder

Situationsrapporter m.m. TOTAL III/77, Haderslev Katedralskole.
Situationsrapporter m.m. TOTAL I-IV/86, Haderslev Katedralskole.
Øvelsesrapport TOTAL 94 region III, Haderslev Katedralskole.

Bunkeren er normalt ikke åben for offentligheden, men i forbindelse med 30-året for Murens fald, lørdag den 9. november 2019, lukker skolen op for bunkeren kl. 11-15. Der er fri entré.

Skytten, hertugen og krigen

Af Hans Kristensen, Lydersholm

Jørgen Højer blev i 1846 uddannet som skytte hos hertugen af Augustenborg. I 1848 kom hans jagtlige evner i høj grad i spil i den krig, der endte med, at hans tidligere arbejdsgiver blev landsforvist.

“FØREVISEREN AF DETTE, Jørgen Højer, søn af Niels J. Højer fra Holdt i Gram Herred i Haderslev Amt, nu 25 år gammel, har opholdt sig i det augustenborgske højfyrelige hertugelige jægerhus i seks år, for under min vejledning at lære jagten”.

Sådan skrev den hertugelige livjæger på Augustenborg i marts 1846 i en anbefaling, som den nyuddannede jæger fik med i lommen på den grønne frakke, da han rejste derfra efter endt uddannelse.

Det var ikke et hvilket som helst sted, Højer havde stået i lære. Hertug Christian August II af Augustenborg var en meget ambitiøs jæger, der lå i skarp konkurrence med det danske kongehus om at have monarkiets mest moderne jagtvæsen. Hans formidable jagtterræn omfattede hele øen Als og store dele af Sundevad på det tilstødende fastland. På hans revir var over 20 mand på den ene eller den anden måde beskæftiget med jagten, og i hertugens kennel på Augustenborg var der op mod 200 støvere, pointere og andre jagthunde. Jægere og hunde var i aktion på de over 40 årlige klap- og drivjagter. Jagtstaben leverede også

vildt til godskøkkenet og bekæmpede med hård hånd både rovvildt og krybskytter.

I dette jagtlige slaraffenland havde der været stor tilfredshed med den indsats, som den unge Jørgen Højer havde leveret i sin læretid: *“Han er i denne tid blevet anført til at fælde og jage vildt på alle her til lands brugelige måder, i at føre en støver- og klapjagt samt i at beskytte vildtbanen og i at ødelægge de skadelige rovdyr herunder også i at afværge vildttyveri og i at behandle og afrette jagthunde”*, lød det i anbefalingen, hvor man også kunne læse, at Højer var sund og stærk, meget velskydende og en dygtig rytter.

I de voldsomme omvæltninger, der fulgte kort efter, skulle augustenborgerne snart komme til at fortryde, at de havde trænet Jørgen Højer så godt.

Jægere i uniform

Gennem tiderne havde de skiftende augustenborgske hertuger tjent den danske konge loyalt. Men i slutningen af 1700-tallet begyndte forholdet mellem kongehuset og hertugerne at gå skævt, og i hertug Christian August II's tid var hertughoffet på Augustenborg Slot mærkbart mere fokuseret på udviklingen i de tyske stater mod syd end på loyaliteten mod nord.

Denne skepsis mod det danske delte hertugen med en række indbyggere i Slesvig og Holsten, der på det

tidspunkt var en del af den danske helstat. Da slesvig-holstenerne i 1848 gjorde oprør for at kappe båndene til Danmark og indgå i den samling af de tyske småstater, der fandt sted i disse år, var hertugen derfor med på deres side.

Med støtte fra stærke tyske allierede gik slesvig-holstenerne i krig mod Danmark. Deres tropper gik hurtigt op gennem Jylland, som de besatte skiftende dele af, mens den danske hær forsøgte at spærre dem vejen med tropper, der i høj grad bestod af hastigt indkaldte bønder, der ikke havde nævneværdig rutine i våbenbrug.

I den situation opstod tanken om at oprette frivillige korps af særligt våbenføre mænd, der kunne indsættes de steder, hvor en ekstra indsats var nødvendig. Sjællænderne og fynboerne var hurtigt ude med at oprette et korps af riffelbevæbnede skovfolk og skytter fra øernes store godser og fra statsskovene. Fra godserne fik *Det beredne Jægerkorps* fra øerne en stærk økonomisk opbakning, der blandt andet kom til udtryk i deltagernes markante uniformer. Øboerne havde grønne våbenfrakker, høje ridestøvler, en sort kappe og en grå, fjer Smykket jægerhat, der indvendigt var forsynet med

Den aldrende skytte og soldat Jørgen Højer ved en mindesten, der blev sat op for Viggo Holstein-Rathlouw, som han delte en eventyrlig krigsoplevelse med. Billedet er fra omkring 1890.

Foto: Odder Lokalhistoriske Arkiv.

Bautastenen
ved
Odder.

Højer og Rathlouw
Jørgen Højer
(f. d. 9 Januar 1821)

krydslagte stålbøjler for at afbøde sabelhug. I et vedhæng ved siden havde de hver en skarpslebet hirschfænger, dvs. en lang kniv, der var udformet til at aflive hjortevildt med, og som således yderligere understregede korpsets jagtligte baggrund. Jægerne fra øerne deltog under krigen især i kampene i det østlige Sønderjylland. Men korpset var ikke det eneste danske korps af frivillige jægere i krigen.

De jyske skarpskytter

I Jylland samlede man et tilsvarende korps, der dog ikke havde helt den samme økonomiske opbakning, som øboerne kunne mønstre. Uniformerne skaffede de enkelte medlemmer selv, så de var ikke helt ens, og frakkerne fik derfor påsyet et kors af sølvtråd på højre ærme som kendemærke. På hovedet måtte jyderne også nøjes med hærens mørkeblå felthue i stedet for en stålbesat jægerhat.

Sammensætningen af korpset var også noget mere blandet end øboernes korps var. Blandt de jagtuddannede fandt man blandt andet revirjægeren fra Schackenborg Gods, som ved krigsudbruddet forlod tjenesteboligen i Gallehus Skov for at melde sig til dansk krigstjeneste. Skytten på det østjyske Mattrup Gods og forskellige jyske forstfolk indgik også i korpset, der dog i højere grad end ø-jægerne korps også indeholdt andre godsansatte, embedsmænd og landmænd, der nok var jægere, men som ikke umiddelbart havde en jagtfaglig uddannelse.

Gejsten blandt de jyske jægere var imidlertid lige så høj som hos øboerne. De blev kendt som de jyske herregårdsjægere, men korpsets officielle navn var *Det jydsk Skarpskyttekorps*, og dette sigende navn var ikke ufortjent. Jyderne havde nemlig en særdeles dygtig skydeinstruktør, der sørgede for, at denne del af deres uddannelse var i top. Denne instruktør var ingen anden end Jørgen Højer fra Augustenborg, der efter afslutningen af sin uddannelse var blevet skytte på godset Rathlousdal ved Odder, og som var en af de første, der meldte sig til det jyske jægerkorps. Fra samme sted kom korpsets leder, den erfarne officer Viggo Holstein-Rathlou, der var søn af godsets ejer.

Duel over en jagthund

I begyndelsen af krigen regnede man med, at de to jægerkorps, det beredne jægerkorps fra øerne og det jyske skarpskyttekorps, skulle operere i fællesskab, men det var ikke uproblematisk, fandt man ud af.

Da de to korps mødtes i Østjylland, var forskellen på deres udstyr stor, hvilket gav anledning til de første gnidninger. Værre blev det, da ø-jægerne afholdt en skydeøvelse ud over Kolding Fjord, hvor Højers jagthund, som fulgte ham på felttoget, pludselig svømmede ud og blev ramt af en kugle. Hunden blev reddet i land, men Højer kunne ikke stille andet op end at aflive sin lidende følgesvend.

Skummende af raseri opfordrede Højer den, der havde skudt på hun-

den, til at melde sig, så de kunne få sagen ordnet ved en duel på pistoler. De øvrige jyske skarpskytter støttede højlydt op om Højers ønske om hævn, og kun med største vanskelighed fik officererne dæmpet gemytterne. Men derefter blev det besluttet, at de to korps skulle skilles ad, og resten af krigen opererede de separat.

Skæbnen ville, at begge de to korps kom til at indgå i krigen i de områder, som Jørgen Højer havde tilknytning til. Øernes jægerkorps blev via Fyn sejlet over til Als, hvorfra de blev sat ind i de meget hårde kampe på fastlandet. Det jyske skarpskytterkorps kom derimod til at deltage i en række eventyrlige operationer langs

med Kongeåen, hvor Højer havde haft sit barndomshjem. Ved denne å gik frontlinjen mellem de to hære. Det var også i dette område, at Højer fik sin stjernestund som soldat.

Træfningen ved Stepping

Den kommanderende general for den brigade, som skarpskytterne var tilknyttet, brugte især den lille specialenhed som forposter og til patruljering i ingenmandslandet mellem fjendehærene. De var velegnede, fordi de var "øvede skytter og modige folk", slog han fast.

I august 1848 fik hæren et tip om, at landsbyen Stepping syd for Kongeåen blev brugt som base af et større antal tyske fodfolk støttet af

En af de frivillige skytter og forstfolk fra øerne, som havde klædelige jagtuniformer, jagthat og en hirschfænger ved siden. Det tilsvarende jyske korps var mere enkelt udstyret.

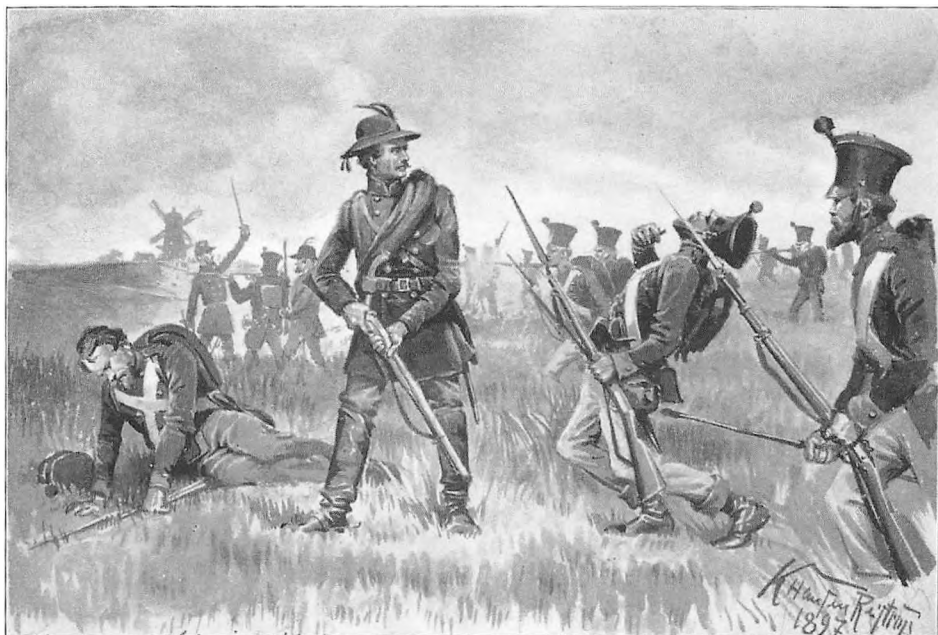

Illustration: Privatarkiv.

kyrasserer, dvs. ryttere iklædt metalharnisk. Herfra rekvirerede de mad til soldaterne og foder til hestene i den slesvig-holstenske hær hos omegnens befolkning. Landsbyen var derfor et oplagt mål for et overraskelsesangreb. En større afdeling danske soldater blev sendt af sted ind på fjendens område, da mørket var faldet på, og skarpskytterne var naturligvis med.

Da de nåede Stepping om morgenen, fik Højer og to andre skarpskytter til opgave at snige sig ind på fjendens forpost uden for byen. De kom snart i en ildkamp, der fik de tyske soldater til at trække sig tilbage til landsbyens bygninger. Den nærmeste af disse var en stor, firelænget gård, hvor en deling af beredne kyrasserer havde forskanset sig. Denne

gård blev målet for det indledende angreb. Men nogen nem opgave var det ikke. Ud mod det åbne land var gården nemlig omgivet af våde enge, der gjorde det umuligt at sætte rytteriet ind. De danske soldater forsøgte at omringe gården til fods, men måtte trække sig tilbage, da de blev voldsomt beskydt. Men i kampfummelen var det ikke alle danskere, der hørte ordren til retræte.

Held og helte

Signalet om tilbagetrækning var ikke blevet hørt af Viggo Holstein-Rathlou og Jørgen Højer. De fortsatte derfor fremrykningen, da de andre begyndte at gå tilbage, og fandt en port på gårdens bagside, hvor de kunne trænge ind. Portåbningen var ganske vist spærret af en vogn med et stort

Jørgen Højer redder sin foresattes liv i kampen ved Stepping.

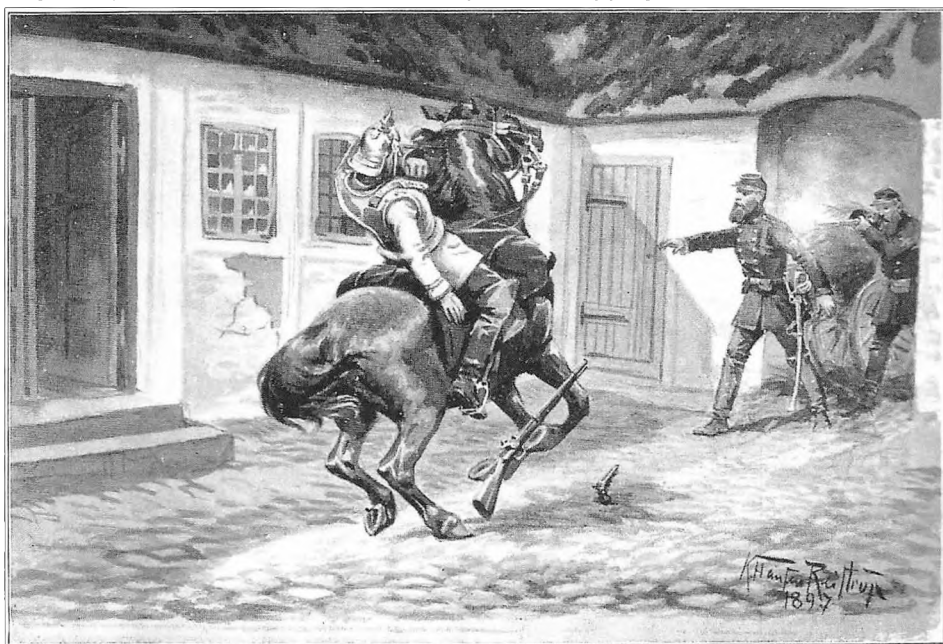

Illustration: Privatarkiv.

Viggo Holstein-Rathlou (forrest) og Jørgen Højer forlader gården i Stepping med deres 21 krigsfanger.

læs brænde, men Holstein-Rathlou hoppede over vognen og ind på gårdspladsen - og stirrede lige ind i munden af en bereden tysk kyrassérs pistol. Han reddede kun livet, fordi Jørgen Højer i det samme kom gennem portåbningen og lynhurtigt sendte rytteren til jorden med et velrettet geværskud. Derefter trængte de to skarpskytter ind i stuehuset, hvor de afvæbnede resten af den fjendtlige bemanning, der hverken havde opfattet, at den danske hovedstyrke var på tilbagetog, eller at der rent faktisk kun var to mand, der var nået ind til dem. Jørgen Højer kunne efterfølgende berette, at den tyske kaptajn for kyrasserne havde *"grædt som et bitte barn"*, da sagens rette sammenhæng var gået op for ham.

Kort efter, at de to jægere var trængt ind i gården, kunne man se et fantastisk syn i Stepping. Ud af gårdens hovedport kom Holstein-Rathlou ridende på en erobret hest fulgt af 21 afvæbnede fanger, der bagfra blev bevogtet af Jørgen Højer, der ligeledes var til hest. Efter dem kom et par menige danske soldater, der ikke var kommet med hovedstyrken tilbage, og som nu trak afsted med 18 erobrede heste.

Tililende forstærkninger af tysk infanteri fra den anden ende af landsbyen måtte nøjes med at se til på afstand, idet de ikke turde skyde for ikke at risikere at ramme deres egne, tilfangetagne landsmænd. I roligt tempo sluttede dagens to helte og deres fanger sig derfor til resten af

den danske styrke, der derefter trak sig tilbage nordpå.

De jagtlige konsekvenser

Krigen fortsatte med enkelte afbrydelser frem til 1850, hvor der efter den danske sejr ved Slaget ved Isted blev sluttet en fred, der sikrede, at Slesvig og Holsten trods de nationale modsætningsforhold forblev en del af den danske helstat, sådan som områderne også havde været inden krigen.

Det var dog ikke alt, der blev som før. For Christian August II, hertugen af Augustenborg, betød hans støtte til det slesvig-holstenske oprør nemlig, at han blev landsforvist og måtte

afgive familiens stamhus, og dermed også sit overdådige sønderjyske jagtterræn, til den danske stat, der splittede det store godsområde op i en række mindre ejendomme, der blev frasolgt separat. Dermed kom krigen til at betyde, at det gigantiske jagtvæsen på Augustenborg gik i opløsning, og at den jagtlige læreplads, der havde givet Jørgen Højer de færdigheder, som han fik så god gavn af under krigshandlingerne, blev opløst blot fire år efter, at han havde forladt stedet.

Jørgen Højer selv vendte efter krigen tilbage til Rathlousdal, hvor krigsveteranen efter et begivenhedsrigt liv døde i 1908. ■

Oberst Paludan-Müllers personale-sag - august 1943

Af Svend Paludan-Müller, København

Det er svært for ikke-forskere at få adgang til personsager i Rigsarkivet. Men nær familie har adgang, og det er anledningen til denne artikel. Med dokumenter fra Rigsarkivet som den primære kilde belyses forsøget på at få afskediget chefen for grænsegendarmet, oberst Svend Bartholin Paludan-Müller, for illoyalitet over for regeringens samarbejdspolitik.

DEN DIREKTE ÅRSAG til afskedigelses-sagen var en tale ved Tønder bys 700 års jubilæum den 5. august 1943, hvor Paludan-Müller angreb samarbejdspolitikken. Sagen kom op på et regeringsmøde den 17. august 1943, hvor dokumenterne viser, at statsminister Scavenius gik ind for en afskedigelse. Resultatet blev en tjenstlig advarsel. Hele begivenhedsforløbet, som gennemgås i artiklen, er også med til at belyse det anspændte forhold mellem amtmand Kresten Refslund Thomsen, Aabenraa, og oberst Paludan-Müller, som var to af landsdelens ledende embedsmænd.

Ud over kilderne i Rigsarkivet er der indhentet oplysninger fra Paludan-Müllers datter, Dagny Paludan-Müller, f.1926. Oberst Paludan-Müller blev dræbt den 26. maj 1944, da han modsatte sig tysk arrestation. Dagny Paludan-Müller, der gik på

Sønderborg Statsskole, var den sidste, der så sin far under et ophold i skudvekslingen.

ITalen ved Tønder bys 700 års jubilæum

Amtmand Refslund Thomsen opsøgte den 11. august 1943 finansminister Kofoed i København medbringende to eksemplarer af Nordschleswigsche Zeitung. Formålet med besøget var at få Paludan-Müller afskediget. Anledningen var oberstens tale ved byjubilæet, men henvendelsen var kulminationen på flere forhold, som efter amtmandens opfattelse var kritisable. Paludan-Müller blev bedt om en udtalelse, og i et brev af 15. august 1943 til generaldirektøren for Toldvæsenet, Knud Korst, refererer obersten sin tale således:

“Det er ikke rigtigt, at jeg under Jubilæumsfestlighederne i Tønder udtalte mig kraftigt i antitysk Retning. Ved Frokosten sagde jeg følgende: Flere af Talerne, navnlig fra tysk Side, kom ind paa det nationale. Det er rigtigt, at der tidligere i Tønder har hersket idylliske Tilstande mellem danske og tyske, men lad os være ærlige og redelige og erkende, hvad jeg dybt beklager, at det gode Forhold mellem danske og tyske i Sønderjylland er ødelagt for de første 200 Aar som følge af de Begivenheder, der knytter sig til den 9. April 1940”.

Chefen for grænsegendarmeriet Svend Bartolin Paludan-Müller i uniform.

Foto: Ukendt fotograf, Museum Sønderjylland.

Oberst Paludan-Müllers personalesag - august 1943

265

Oberst Paludan-Müller omkring 1940 med sin hustru Ragna og den yngste datter Dagny.

Ved jubilæet var regeringen repræsenteret af den radikale indenrigsminister Jørgen Jørgensen, og tilstede ved frokosten i Tønder var også landsdelens ledende embedsmænd og politikere samt repræsentanter fra besættelsesmagten og det tyske mindretal. Nordschleswigsche Zeitung var den eneste avis, som omtalte talen, som ifølge avisen vakte pinlig opsigt. Tønders borgmester J. Paulsen forsøgte at *"afbøde den forstemmende Virkning på Forsamlingen ved en udtalelse om, at Oberstens Tale alene stod for dennes egen Regning og ikke var et Udtryk for den danske Befolknings Indstilling overfor vort*

Nabofolk" (Fremgår af referatet af Refslund Thomsens møde med finansminister Kofoed).

Refslund Thomsens møde med finansminister Kofoed

Der foreligger et udførligt referat af mødet den 11. august 1943. Amtmand Refslund Thomsen havde en særlig status, idet han var udnævnt som politiadjutant og dermed var regeringens sikkerhedsrådgiver i Sønderjylland. Det fremgår af referatet, at Refslund Thomsens hensigt var at få Paludan-Müller afskediget dels på grund af talen i Tønder dels på grund af andre *uheldige* forhold. Ko-

foed skriver, at han selv havde hørt om episoden i Tønder fra indenrigsminister Jørgen Jørgensen, som havde været til stede og omtalt den som "et meget uheldigt intermezzo". De episoder, som nævnes af Refslund Thomsen, var især Paludan-Müllers angreb på Mussolini for at have overfaldet Abessinien i 1935. Det var sket i et læserbrev, hvor Paludan-Müller havde underskrevet sig som chef for grænsegendarmeriet. Men særligt fremhævede Refslund Thomsen overfor Kofoed, at Paludan-Müller havde optrådt på "en uheldig Maade i Forbindelse med Afsøringen af den Mindesten, der er rejst over for de tre Grænsegendarmere, der blev skudt ved Besættelsen den 9. April 1940". Paludan-Müller havde foranlediget, at der på stenen stod: "Skudt af civilklædte Personer 9. April 1940". Amtmanden havde - støttet af Statsministeriets departementschef - krævet inskriptionen fjernet, idet den kunne genere besættelsesmagten. Realiteten var, at de tre gendarmere, der tidligt om morgenen den 9. april 1940 holdt vagt ved viadukten ved Padborg, var blevet skudt ned bagfra af civilklædte Gestapo agenter. Resultatet blev, at inskriptionen blev dækket med stenkit efter krav fra amtmanden, og repræsentanter fra grænsegendarmeriet mødte ikke op til mindestenens indvielse. Familien fortæller, at obersten glædede sig, når det var regnvej, idet inskriptionens tekst så kunne ses.

Referatet slutter med, at finansministeren skriver: "Jeg vil gerne vide, hvad Tolddepartementet ligger inde

med af Oplysninger om de foran fremdragne Tilfælde af uheldig Optræden fra Grænsegendarmeriets Chef, og jeg vil ogsaa gerne høre, hvad Tolddepartementet i øvrigt mener om hans Virksomhed. Det maa nu alvorligt overvejes, om vi kan være tjent med at beholde en Mand af denne Type paa en så ansvarfuld Stilling ved Grænsen. Der er jo brug for en Chef her, som forstaar en taktfuld Optræden". Referatet slutter med, at generaldirektør Korst anmodes om en udtalelse, inden sagen forelægges i et ministermøde.

En sag som Refslund Thomsen og Tolddepartementet ikke kendte
Refslund Thomsen og Paludan-Müllers chefer var ikke bekendt med det måske mest alvorlige forhold, som kunne være brugt i en afskedigelses-sag. I september 1941 blev grænsegendarmeriet anmodet om at bistå politiet ved eftersøgning og arrestation af en engelsk flyver, som var blevet nedkastet i faldskærm for at bistå modstandsbevægelsen. Der eksisterede en aftale med politiet om, at gendarmerne skulle medvirke ved politiets eftersøgning af efterlyste personer.

Den 16. september 1941 skrev Paludan-Müller følgende til rigspolitichefen: "Med Væmmelse og den dybeste Skamfølelse læste jeg for et par Dage siden en Efterlysning, som var tilgaaet Gendarmerne i Sæd fra der-værende Politistation. Det drejede sig om en engelsk Flyversergent. Signalementet var nøje angivet som på en flygtet Tugthusfange, og Efterlysningen

sluttede med, at det var meget magtpåliggende, at Englænderen blev pa-agrebet. Jeg skriver dette kun for at motivere, at jeg rent ud sagt nægter at samarbejde med Politiet med hensyn til at paagribe engelske Soldater. Jeg har for længst givet Ordre i saa Henseende, og det er derfor unødvendigt at give Grænsegendarmeriet Efterlysninger paa engelske (amerikanske - russiske) Soldater”.

Dette brev blev aldrig videresendt til Tolddepartementet, som grænsegendarmeriet henhørte under. Der var ellers indgået aftale mellem den danske regering og de tyske myndigheder om, at politiet skulle bistå tyskerne med bekæmpelse af modtandsbevægelsen. Politihistorikeren Henrik Stevnsborg har i forbindelse med et kursus oplyst, at rigspolitichefen, efter hans mening, ikke har været interesseret i en sag om lydighedsnægtelse fra en tjenestemand uden for politiet, og at brevet derfor er blevet arkiveret.

Paludan-Müllers reaktion på Refslund Thomsens anklager

I et brev af 15. august 1943 til generaldirektør Korst udtaler Paludan-Müller sig om talen i Tønder den 5. august. Hovedsynspunktet er, at der var rejst en urimelig anklage. Han skriver, at intet i talen er krænkende over for Tyskland eller tyskerne. Det er blot en konstatering af forholdene, og mange danske i Tønder *”har takket mig for de ærlige Ord, selvom de skurrede i den kunstige Feststemning”*. Obersten understreger det gode samarbejde han har med de

tyske grænsemyndigheder, som har medført, at grænsegendarmeriet under hele besættelsen i det væsentlige har kunnet gennemføre sine normale opgaver. Der var vedlagt et brev fra en tysk grænsekommandant, der ved sin fratrædelse i 1942 takkede Paludan-Müller for et godt samarbejde. Brevet slutter med, at Paludan-Müller bekræfter, at han den 17. august 1943 kommer til møde i København med finansministeren og generaldirektør Korst.

Brevet viser, at obersten ikke tager afstand fra Tyskland eller tyskerne, men alene har taget stilling mod den tyske besættelse. Familien oplyser, at en af cheferne for det tyske grænsepoliti, som ofte var kommet til møder i Gråsten, efter den 26. maj 1944, hvor Paludan-Müller var blevet dræbt, opsøgte hans enke for at kondolere. Det må siges efter forholdene at være usædvanligt og viser, at udtalelserne om et godt samarbejde har haft et reelt indhold. Problemet var imidlertid, at den danske regerings samarbejdspolitik under ledelse af Scavenius tog udgangspunkt i, at Tyskland ville vinde krigen, og at Danmark skulle finde sin plads i et kommende tysk rigsfællesskab. I løbet af 1943 var det efter Stalingrad og nederlaget i Nordafrika blevet tydeligt, at Tyskland ikke ville vinde krigen, men indtrykket er, at i hvert fald Scavenius havde svært ved ændre sin opfattelse af tingenes tilstand. August måned 1943 var præget af strejker og uroligheder i Danmark, som kulminerede med undtagelses-tilstanden den 29. august og rege-

Tjenesteboligen i Gråsten inden ødelæggelsen i 1944.

ringens fratrædelse. Forhold som viste sig at få betydning for afskedigelsesens udfald.

Regeringsmødet den 17. august 1943 og afgangens

Den 17. august 1943 var Paludan-Müller i København for at mødes med finansminister Kofoed og generaldirektør Korst. Formålet var at forberede regeringsmødet senere på dagen, hvor afskedigelsesagen var på dagsordenen. Familien oplyser, at Paludan-Müller efter hjemkomsten til Gråsten fortalte, at Korst havde sagt til ham: *"Vi følte os ilde berørt over amtmand Refslund Thomsens besøg"*. Indtrykket er også, at Korst som Paludan-Müllers chef ønskede at give finansministeren argumenter mod en afskedigelse. Obersten var anerkendt som en dygtig og afholdt leder af

grænsegendarmeriet, der bestod af 320 gendarmere og vagtmestre. På den anden side havde Refslund Thomsens ord vægt, idet han netop skulle råde regeringen i sikkerhedsspørgsmål i grænseområdet. Men da der ikke var en reaktion fra officiel tysk side, havde man formentlig godt kunnet have undværet Refslund Thomsens henvendelse.

Regeringsmødet er refereret i et notat af 18. august 1943 fra finansminister Kofoed til generaldirektør Korst, og notatet viser følgende om mødet og dets resultat: *"Jeg forelagde Sagen i gaar paa et Ministermøde. En af Ministrene gjorde mig opmærksom paa, at der udover de Tilfælde, som jeg i min Redegørelse nævnte, var der ogsaa Episoden med Oberstens Ordre til at flage på halv Stang den 9. April 1941. Jeg gjorde heroverfor Mini-*

strene bekendt med, at ogsaa denne Sag var nævnt i min Samtale med Obersten, men at denne havde givet en efter Omstændighederne acceptabel Forklaring, at denne Flagning fra hans Side ikke var ment som en Demonstration, men kun fordi han paa Aarsdagen for de tre Grænsegardarmers Nedskydning ved Padborg ønskede, at Korpset skulle mindes dem ved Flagning på halv Stang".

Der blev af flere ministre, specielt

statsministeren (Scavenius), fremsat afgørende betænkeligheder ved at lade oberst Paludan-Müller fortsætte sit embede. Men indenrigsministeren (Jørgen Jørgensen), der havde overværet episoden ved festlighederne i Tønder "gik ret stærkt ind for, at man ikke skulle gøre Oberst Paludan-Müller til Martyr".

"Herefter gav Ministermødet mig Tilslutning til at følge den Fremgangsmaade, som jeg over for mine Kollegaer

Foto: Ukendt fotograf, Museum Sønderjylland.

Oberst Paludan-Müller på trappen foran boligen i Gråsten.

anbefalede, nemlig ikke paa Grundlag af det nu forefaldne at foretage en Afskedigelse. Man var af den Opfattelse, at saaledes som Sindsstemningen var i Øjeblikket her i Landet, ville man kunne fremkalde uheldige Forviklinger og Kommentarer, der skabte Uro; på den anden side sluttede man sig til den Opfattelse, at vi maatte sikre os imod, at Oberst Paludan-Müller ved kommende Begivenheder handlede ud fra sit temperamentsfulde Sind, som ved mange Lejligheder har voldt Vanskeligheder”.

Notatet slutter med, at regeringen er blevet gjort bekendt med, at obersten *”altid i sine tjenstlige Funktioner havde optraadt på en korrekt Maade og havde vist sig loyal over for de Henstillinger og Paabud, som var fremkommet fra hans overordnede Side. Man nærrede derefter den Tillid til ham, at han ogsaa fremtidig ville følge denne Linie”*.

Der er to ting, der er bemærkelsesværdige. Den ene er, at Scavenius blev underkendt. Vi ved ikke, hvor stærkt Scavenius har stået på en afskedigelse, men litteraturen om Scavenius viser, at han i spørgsmål, der vedrørte relationerne til den tyske besættelsesmagt, nærmest var en-rådende. Han havde den løbende kontakt til dr. Best og kendte dermed de forventede reaktioner fra tysk side. Væsentligt for sagens afgørelse har formentlig været, at der ikke forelå en officiel protest fra besættelsesmagten, som på det tidspunkt havde store problemer med at holde ro i landet. Desuden har Jørgen Jørgensens ord haft vægt, idet

han var til stede i Tønder.

Det andet bemærkelsesværdige er den unavngivne ministers omtale af flagningen på årsdagen for besættelsesdagen, hvor Paludan-Müller havde beordret, at der blev flaget på halv stang på grænsegendarmeriets bygninger. Her var finansministeren blevet godt informeret, idet han kunne give forklaringen om de tre gendarmers nedskydning. Set i eftertidens lys virker det ejendommeligt, at en minister kalder flagningen for en episode og dermed omtaler den som et kritikpunkt.

Den 23. august 1943 blev der sendt et brev fra Tolddepartementet til oberst Paludan-Müller i overensstemmelse med regeringens beslutning om ikke at foretage sig mere i sagen. Afgørelsen, som kom umiddelbart før regeringens funktioner ophørte, beklager, at obersten har optrådt *”som Talerør for visse danske Stemninger”*, og understreger forpligtelsen til som højtstående dansk embedsmand *”ikke mindst under den nuværende vanskelige Situation at undgå at optræde udæskende”*. Konklusionen var derfor en advarsel med bemærkning om, at man fortsat nærrede tillid til ham som chef for grænsegendarmeriet.

Personerne Paludan-Müller og Refslund Thomsen

De to ledende sønderjyske embedsmænd havde en forskellig baggrund. De var jævnaldrende - i 1943 begge i slutningen af 50'erne. Refslund Thomsen var sønderjyde og havde en særlig status som H.P. Hanssens

Den sønderskudte embedsbolig i 1944.

svigersøn. Han var i 1920 blevet amtmand i Aabenraa. Hans ægtefælle, Ingeborg Refslund Thomsen, blev i 1947 radikalt medlem af landstinget. Paludan-Müller var præstesøn fra Sydsjælland og blev i 1933 efter en officerskarriere næstkommanderende for grænsegendarmeriet. I

1934 blev chefstillingen ledig, og Paludan-Müller søgte den. Der var ved stillingens besættelse ønsker om at nedtone det militære islæt, og familien oplyser, at statsminister Stauning, i forbindelse med et besøg i Sønderjylland, ønskede at møde Paludan-Müller. De tog en køretur langs

grænsen. Stauning var "begeistret" for mødet, og Paludan-Müller fik stillingen med tjenestebolig i Gråsten.

Paludan-Müller deltog i den militære efterretningstjeneste, og familien oplyser, at den kendte efterretningsofficer, oberst Lunding, ofte kom på besøg i Gråsten, hvor han blev betegnet som en gæst. Anledningen til møderne må antages at have været den såkaldte P-ordning, der gik ud på at udpege pålidelige officerer og menige, som kunne indgå i en militær styrke med det formål at falde tyskerne i ryggen ved en allieret invasion på den jyske vestkyst. Det menes, at egnede gendarmere og politifolk skulle indgå i styrken, som dog ikke blev aktuel. Det var et arbejde, som var helt i mod-

strid med de holdninger, man havde i regeringen og dermed også hos Refslund Thomsen. Paludan-Müllers aktivistiske sindelag trådte også frem den 8. april 1940, hvor han ifølge familien gentagne gange ringede til København og rapporterede, at tyske tropper var opmarcheret tæt ved grænsen. Han bad om tilladelse til at sprænge jernbaneviadukten ved Padborg i luften og udlægge vejspæringer. Det blev blankt afvist.

Efter befrielsen var der kredse i modstandsbevægelsen, som ønskede amtmand Refslund Thomsen afskediget, og der var rygter om en mulig arrestation. Stemningen omkring amtmandsfamilien var så anspændt, at familien - ifølge Ingeborg Refslund Thomsens erindringer - holdt sig in-

Embedsboligen
efter tyskernes
angreb.

Foto: Ukendt fotograf, Museum Sønderjylland.

Mindemuren opsat i Gråsten for Oberst Paludan-Müller.

den døre i en periode efter den 4. maj 1945. Amtsrådene i Aabenraa og Sønderborg rejste til København for at tale amtmændens sag, men indenrigsminister Knud Kristensen var, ifølge Ingeborg Refslund Thomsen, henholdende og kunne ikke give noget endeligt svar. Det endte dog med, at Refslund Thomsen fortsatte som amtmænd, til han i 1954 fyldte 70 år.

Da mindemuren i Gråsten for oberst Paludan-Müller skulle indvies den 26. maj 1946, som var to-årsdagen for hans død, ønskede familien ikke amtmænd Refslund Thomsens tilstedeværelse, og regeringens krans måtte lægges af en amtskontorchef. ■

Kilder

Personalesagen i Rigsarkivet
Renè Rasmussen: *Oberst S.B. Paludan-Müller og samarbejdspolitikken i august 1943. Sønderjyske Årbøger 2001.*
Ragna Sidèn: *Den unge dansker Chr. Mich. Rottbøll.* 1949.
Ingeborg Refslund Thomsen: *Hjemme i Nordslesvig.* 1961.

Henrik Skov Kristensen: Gerningsmænd eller ofre? Erindringer i det tyske mindretal i Sønderjylland om nazismen, verdenskrigen og retsopgøret i komparativ belysning. Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, 2019. 400 sider, illustreret, medlemspris 148 kr.

Gerningsmænd eller ofre? er titlen på Henrik Skov Kristensens nyeste bog, der handler om det tyske mindretals erindring om nazismen, 2. Verdenskrig og retsopgøret.

I 2011 udgav Henrik Skov Kristensen bogen *Straffelejren. Fårhus, landssvigerne og retsopgøret*, og begge disse undersøgelser dannede baggrund for forfatterens doktordisputats, som han forsvarede på Alsion den 22. marts 2019.

Gerningsmænd eller ofre? beskriver det tyske mindretal i Sønderjyllands forhold til sin nazistiske fortid fra 1945 til 2016. På baggrund af bl.a. taler, debatindlæg og artikler undersøger forfatteren, hvordan erindringer om nazismen, verdenskrigen og retsopgøret har udviklet sig i mindretallet, og hvorfor den ofte har gi-

vet anledning til konflikt både med den danske flertalsbefolkning og internt i mindretallet.

Redaktionen

Johannes Diederichsen m.fl.: Pejlemærker - 101 beretninger om alsisk historie og natur skrevet på rigsdansk og alsisk. Udgivet af Alsingergildet, 2018. 220 sider, illustreret, pris 220 kr.

Alsingergildet har til formål at værne om den alsiske dialekt og kultur og forsøger gennem denne udgivelse at vække interessen for området. Bogen *Pejlemærker* sætter fokus på 101 forskellige besøgsværdige steder på Als og er rigt illustreret med billeder, der desværre er af svingende karakter. Bogudvalget fra Alsingergildet har fået hjælp af områdets mange lokalhistoriske arkiver, og som noget unikt er omtalerne af de forskellige steder både skrevet på rigsdansk og alsisk, så de lokale kan holde sproget ved lige, og vi andre kan lære forskellige alsiske gloser.

Redaktionen

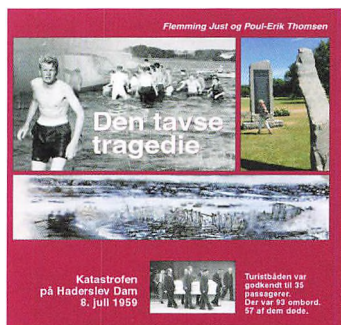

Bognyt

Kai Brinch: Historien der ikke skulle fortælles! - Da fynboerne kom til Rinkenæs, Lis Schmidt - Min historie som jeg husker den & Løst og fast om Sandager - En række historier med hele og halve sandheder. Udgivet af Forlaget Universitas Sandagerensis, 2017-2018. Tre udgivelser a 80-90 sider. Pris: 75-90 kr.

Tidligere journalist Kai Brinch udarbejdede inden sin død manuskripterne bag disse tre hæfter, der efterfølgende er blevet færdiggjort af lokale venner. Bøgerne indeholder forskellige lokale historier fra Sandager og Rinkenæs, men mange af historierne kunne også have fundet sted i andre små lokalsamfund. Bøgerne er udgivet af Universitas Sandagerensis, der er et kulturelt og socialt fællesskab for beboerne i Sandager. Det var imidlertid forfatterens håb, at også folk uden for egnen kunne have interesse i disse historier. *Redaktionen*

Flemming Just & Poul-Erik Thomsen: Den tavse tragedie - Katastrofen på Haderslev Dam 8. juli 1959. Revideret udgave udgivet af Forlaget Tekst & Design, 2019. 146 sider, illustreret, pris 250 kr.

Den 8. juli 2019 var det 60 år siden, at en turistbåd brød i brand på Haderslev Dam, og 57 mennesker døde. I anledning af årsdagen for ulykken blev bogen *Den tavse tragedie* genudgivet i en lettere revideret udgave med nye kapitler. Bl.a. et kapitel om kunstneren Anders Moseholm og hans far, der deltog i bjergningsarbejdet i 1959. Bogen bygger på flere interviews, avisartikler og arkivmateriale og er rigt illustreret. *Redaktionen*

KOM OG VÆR MED I ET GRÆNSELØST FÆLLESSKAB

Vil du være med til at støtte danskheden i grænselandet?

Så bliv medlem af Grænseforeningen og deltag i spændende aktiviteter i din lokalforening. Du får også tilsendt Grænsen, et magasin om mindretal, sprog og kultur, der udkommer seks gange om året.

Meld dig ind via vores hjemmeside eller kontakt en lokalforeningsformand i dit område.

Aabenraa

Jens Overgaard • jensovergaard49@gmail.com • tlf. 4010 8142

Haderslev

Peter Popp Andersen • kapopp@outlook.dk • tlf. 7456 2277

Sønderborg

Kirsten Fanø Clausen • kifanoe@gmail.com • tlf. 6177 8515

Tønder

Marie Stamp • stamp.marie02@gmail.com • tlf. 2074 6088

Rødding - Vejen

Hans Harald Sørensen • hhs111@gmail.com • tlf. 5154 2075

Kolding og omegn

Henning Haugaard • haugaardkolding@mail.tele.dk • tlf. 7550 4339

www.graenseforeningen.dk

GRÆNSEFORENINGEN
FOR EN ÅBEN DANSKHED

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Sigurjón Ólafsson - Mangfoldige former

Af enhedsleder Anne Blond

ISLANDSKE SIGURJÓN ÓLAFSSON (1908-1982) er i Danmark bedst kendt for at være en af de kunstnere, møbelarkitekten Finn Juhl yndede at udstille sine møbler sammen med. Men han burde være kendt for sine indlevende buste og sine abstrakte skulpturer. Som tyveårig rejste han til København for at studere på Kunstakademiets billedhuggerskole. Her blev hans usædvanligt kreative talent udsat for en klassisk skoling, hvilket satte ham i stand til at indoptage tidens modernistiske strømninger og skabe skulpturer, der virker enkle, fri og fulde af bevægelse.

I løbet af 1930'erne og 1940'erne blev Sigurjón Ólafsson et fremtrædende medlem af den danske avantgarde. Han arbejdede sammen med den surrealistisk orienterede

gruppe *Linien*, der blandt andre talte Asger Jorn, Ejler Bille og Sonja Ferlov. Efter Anden Verdenskrig rejste Sigurjón Ólafsson permanent tilbage til Island. Her fik han stor betydning for udviklingen af den islandske modernisme i den unge republik, der var blevet født i 1944. Det blev også til en række monumentale værker til det offentlige rum i Island. Sigurjón Ólafssons værker har en fascinerende umiddelbarhed, som inviterer deres publikum til eftertanke og dialog.

Med udstillingen *Sigurjón Ólafsson - Mangfoldige former* præsenterer museet en af de mest markante, men måske også oversete billedhuggere i Norden.

Udstillingen åbnede den 14. september og kan ses på Kunstmuseet i Tønder frem til den 1. marts 2020. ■

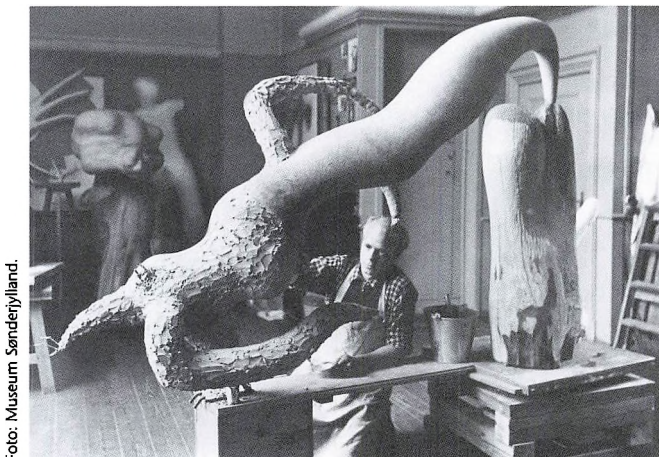

Foto: Museum Sønderjylland.

Museum Sønderjylland

Hvornår	Udstillinger	Hvor
12.10.18 - 20.10.19	Derfra hvor vi stod - Sønderjyderne i 1960'erne og 1970'erne: Hverdag	Arkæologi Haderslev
12.10.18 - 20.10.19	Derfra hvor vi stod - Sønderjyderne i 1960'erne og 1970'erne: Musik	Kulturhistorie Aabenraa
12.10.18 - 20.10.19	Derfra hvor vi stod - Sønderjyderne i 1960'erne og 1970'erne: Bolig	Kulturhistorie Tønder
29.05.19 - 01.03.20	Rosengrund og bitre mandler - Tønderkniplingernes historie	Kulturhistorie Tønder
02.04.19 - 29.03.20	Torchon - kniplinger	Drøshes Hus, Tønder
08.06.19 - 15.03.20	Givet med glad sind - Kunstner-gaven til Sønderjylland	Brundlund Slot, Aabenraa
22.06.19 - 01.03.20	Essens - Hovedlinjer i nord-europæisk kunst	Kunstmuseet, Tønder
14.09.19 - 01.03.20	Sigurjón Ólafsson - Mangfoldige Former	Kunstmuseet, Tønder
11.10.19 - 15.03.20	Hans Horn - og den evige krig	Sønderborg Slot

Arrangementer og aktiviteter

14.10.19 - 18.10.19	Gratis omvisninger på Sønderborg Slot	Sønderborg Slot
14.10.19 - 18.10.19	Fossil-workshop	Gram Lergrav
14.10.19 - 18.10.19	Sæt billederne i bevægelse	Brundlund Slot, Aabenraa

Foredrag

08.10.19	Det ældste Ribe - resultaterne fra en Forskningsudgravning 2017-18	Arkæologi Haderslev
----------	--	---------------------

Læs mere på www.msj.dk

Flækkernes guldsmede

Af museumsinspektør Elsemarie Dam-Jensen

I DE SØNDERJYSKE FLÆKKER fandtes der et antal håndværkere og handelsfolk, som fik tilladelse til at udøve deres fag, selv om det jo egentlig var et købstadsprivilegium at have sådanne erhverv repræsenteret. Andre steder havde købstæderne særlige 2- og 3-milegrænser, inden for hvilke handel og håndværk var forbudt, bortset fra enkelte landsbyhåndværk som smede, skræddere og skomagere.

I 1700-tallet dukkede der uddannede guldsmede op i alle de sønderjyske flækker, dvs. Gråsten, Højer, Løgumkloster og Nordborg. I Nordborg kendes den første guldsmed dog allerede fra 1600-tallet.

Det er uvist, hvorfor disse guldsmede, der jo var uddannet inde i købstæderne, slog sig ned i flækkerne. Måske har de ikke kunnet klare sig økonomisk i byen og er rykket ud, hvor man måske kunne ernære sig for færre midler. Mange af dem var uddannet i den nærmeste købstad og havde ofte også familiemæssige relationer dertil.

Flækkeguldsmedene havde et praktisk problem, når de skulle kvalitetsstemple deres produkter. I købstæderne havde man både et mestermærke og et bymærke at sætte på

sine arbejder, i flækkerne kneb det derimod med bymærket. Hverken Gråstens eller Nordborgs guldsmede brugte by- eller flækkemærker, i Højer brugte mestrene et H, og i Løgumkloster brugte guldsmedene først fra 1800-tallet et kors flankeret af L (Løgum) og K (Kloster).

Arbejderne var mest til lokalt brug: skeer og hovedvandsæg som gaver til dåbsfester, bryllupper og lignende. Mestrene har også fremstillet ting til de lokale kirker. Kvaliteten af arbejderne var generelt god, så det var altså ikke kun de dårlige guldsmede, der rykkede uden for købstæderne.

I Løgumkloster fik Christoffer Hiller i 1786 eneretsbevilling på guldsmedearbejder i flækken, og med hensyn til placeringen af hans værksted havde han tænkt sig rigtig godt om, det lå nemlig lige ved markedspladsen, hvor alle kom forbi, både de velhavende studehandlere og alle andre i forbindelse med årets markeder, så kunderne var tæt på!

Efterhånden som industrialismen vandt frem i anden halvdel af 1800-tallet, gik mange af flækkemestrene over til at være urmagere, fuldstændigt som deres kolleger inde i byerne. ■